

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS IR LIETUVIŲ MITOLOGIJA

Šiais metais minime prancūzų semiotinės mokyklos kūrėjo, kalbininko ir eseisto, lietuvių mitologijos tyrinėtojo Algirdo Juliaus Greimo (1917 03 09 – 1992 02 27) šimtąsias gimimo metines. Garbingos sukakties proga ruošinama straipsnių rinktinė, skirta šio pasaulinio garso mokslininko ir lietuvių kultūros tyrinėtojo asmenybei ir idėjoms atskleisti, numatoma paskelbti jo laiškus ir periodikoje pasklidusius publicistinius tekstus, rengiamos parodos ir konferencijos. Mums labiausiai rūpi A. J. Greimo lietuvių mitologijos tyrimai. Juos tik pradėjęs 1970 m. Greimas klausė: „Kas gali būti gražiau, kaip savo liaudies pasakose, prietaruose, papročiuose surasti senosios, istorijos kuriam laikui užtemdytos, įvairialypės kultūros atspindžius?“¹, o apie 1985 m., pasirodžius knygos „Apie dievus ir žmones“ vertimui į prancūzų kalbą, teigė: „Lietuvių religija yra tarsi kadaise buvusi graži moteris, deja, dabar jau raukšlėta senutė. Tik mokėdami skaityti tas raukšleles, begalime atpažinti buvusį grožį.“² Tad kaip tas raukšleles skaito Greimas, ką jis atranda ir ko iš jo galėtume pasimokyti, teiraujamės kitos lietuvių mitologijos tyrinėtojos – dr. Daivos Vaitkevičienės. Kalbino Saulė Matulevičienė.

■ Manau, kad esi tyrinėtoja, nuosekliausiai tęsianti Algirdo Juliaus Greimo tradiciją, savo darbais patvirtinanti jo pasirinktos metodologijos prasingumą, vaisingumą³. Tad norėčiau pradėti nuo klausimo, kaip pati atradai Greimą?

Sunku pasakyti, kuo anksčiau susidomėjau, semiotika ar mitologija. Aš esu iš tos studentų filologų laidos, kuri 1989–1990 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete pirmoji klausė Sauliaus Žuko skaityto semiotikos kurso. Tai mane traukė, esu iš tų žmonių, kurie struktūrose mato grožį, kaip Klodas Levi-Strosas (Claude Lévi-Strauss), žavėjęsis tobula pienės žiedo struktūra. Man struktūros teikia džiaugsmą ir malonumą, gal net saugumo jausmą, nes jos atspindi pasaulio tvarką, nesvarbu, kokia ji būtų – gamtos ar kultūros sukurta. Greimo mitologijos tyrimus tuo metu, matyt, jau buvau skaičiusi, tai buvo vienas iš motyvų pasirinkti šios srities temą diplominiam darbui⁴. Vis dėlto Greimo mitologija ir semiotika man niekada nebuvo du skirtingi dalykai, tai buvo viena. Šis Greimo suldytas derinys man labai patrauklus. Bet atsitiko taip, kad pirmiausia susipažinau su

semiotika, o tik vėliau ėmiausi tyrinėti mitologiją. Kita vertus, tautosaka man buvo svarbi jau mokykloje, savo klasėje turėjome ansambluką ir teatrą su folkloriniais elementais (beje, šiems dalykams vadovavo literatūrologė Irena Skurdenienė, tuo metu dirbusi Panevėžyje lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja). Tai traukė, buvo įdomu. Ir studijų VU metu mano kurse daug kas buvome užsikrėtę folkloru, dainuodavome per pertraukas tarp pasikaitų – toks tuo metu buvo bendrasis fonas.

Kaip apibūdintum A. J. Greimo palikimą? Kokia jo vieta, koks vaidmuo lietuvių mitologijos tyrimų lauke? Ką nauja jis įneša į šios srities tyrimus?

Šis klausimas toks platus, kad galima būtų kalbėti valandų valandas. Kaip tą įnašą apibendrinti, įvertinti? Man susidaro įspūdis, kad lietuvių mitologijos tyrimus galima dalinti į dvi dalis: vienoje svarstyklių lėkštelėje būtų Greimo darbai, o kitoje – visi kiti iki šiol atlikti mitologijos darbai, ir abi lėkštelės būtų vienodo svorio. Greimas lietuvių kultūros tyrimams davė labai daug, o jo darbai per keturiasdešimt metų visiškai nepaseno (priešingai, jų vertė laikui bėgant vis labiau išryškėja). Tačiau iki šiol Greimo darbai nėra pakankamai supraciuoti, o jo iškeltos idėjos nesulaukė adekvačios kritikos. Per mažai domimasi Greimo principinėmis prielaidomis – kaip jisai mato mitologiją, ko joje ieško, koks yra jo tikslas. Greimas buvo kritikojamas dėl neesminių dalykų – dėl šaltinių, jų atrankos, folklorinių analogijų stokos ar kokių tekstologinių smulkmenų, – nors tai iš esmės nekeičia jo tyrimų išvadų. Greimo kritika turėtų pirmiausia peržiūrėti ir įvertinti prielaidas, kuriomis grindžiama jo tyrimų metodologija. Greimo neįmanoma kritikuoti žvelgiant į jo

1 Algirdas J. Greimas. Apie folklorą, religiją ir istoriją. Iš *Metmenys*, Nr. 19, 1970, p. 32.

2 Mito balsai Lietuvoje. Susitikimai su Algirdu Julium Greimu. Iš: *Tautosakos darbai*, Nr. 3, 1995, p. 55.

3 Žr. Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 205 p. ir kt.

4 Daivos Vaitkevičienės (Astramskaitės) darbas „Gyvenimas ir mirtis vestimentarinėje kultūroje“ VU Lietuvių literatūros katedroje buvo apgintas 1992 metais, 1993 m. pagal jį parengtas straipsnis „Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje: linai ir lėmimai“, žr. *Baltos lankos*, 1993, t. 3, p. 112–151.

Algirdas Julius Greimas Vilniuje. 1979 m. jis skaitė paskaitų ciklą tuometiniame Vilniaus valstybiniame V. Kapsuko universitete. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. Saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve.

darbus iš išorės; jo tyrimų stiprybės ir silpnybės matosi tik iš vidaus rutuliojant bei koreguojant jo iškeltas hipotezes. O Greimo metodologinės prielaidos – geležinės, nepaneigiamos, leidžiančios jam atkurti sandarų, koherentišką mitologinių objektų ryšių tinklą. Kai Greimas nustato ryšius tarp dviejų mitologijos objektų (pvz., tarp Aušrinės ir rasos, tarp Aitvaro ir virto maisto, kiaulės ir debesies ir t. t.), neįmanoma šių ryšių paneigti, – tegalime tik patikslinti, nusakydami tų santykių pobūdį, mastą, dažnumą, būdingumą, senumą, išskeldami kontraversijas ir t. t. Kita vertus, mitinis universumas yra labai sudėtingas ir prieštaringas, – vienu metu jame gyvuoja skirtingi požiūriai, idėjos, atėję iš skirtingų raidos tarpsnių, skirtingų kultūrinių terpių. Mitologijoje gali būti daug skirtingų logikų vienu metu, nes tai ne linijinė struktūra, o erdvinė, daugiamatė struktūra. Mitologo užduotis – išryškinti folklore ir kitoje kultūros medžiagoje išsipaodusius ryšius ir logikas, išsiaiškinti jų tarpusavio koreliaciją. Rimta Greimo kritika turėtų būti skirta jo išryškintų logikų koreliacijai su kitų tyrinėtojų naujai atskleidžiamomis logikomis ir idėjų sistemomis.

Vadinasi, vienareikšmių sprendimų mitologijoje negali būti, tik galimybių tinklas? Negalima sakyti, kad štai aš atradau vienintelę teisingą mitinę logiką?

Manau, kad yra dar sudėtingiau. Greimo tyrimus galima vadinti rekonstrukcija, bet taip pat ir *konstrukcija*. Semantinės sistemos tyrimai leidžia aiškiai matyti mitų kūrimo procesą ir nustatyti, kokie mitai, apeigos, dievybės *galėjo būti*. Žvelgdamas į lietuvių mitologiją kaip sisteminių ryšių tinklą, Greimas atkuria semantinės sistemos leidžiamus modelius, tačiau dėl istorinių liudijimų trūkumo dažnai negali pasakyti, kurie iš jų buvo išnaudoti, realizuoti. Mitologiją galima palyginti su literatūra ar kinu: pavyzdžiui, Margaret Mičel (Margaret Mitchell) „Vėjo nublokšti“ yra originalus literatūros kūrinys, tačiau juo sekė kiti rašytojai, rašę tęsinius, kuriuose toliau plėtojo Mičel sukurtą semantinį pasaulį (veikėjus, erdvės, laiko aplinkybes, pagrindines idėjas, vertybes ir t. t.). Tai, kuo remiasi Mičel epigonai, yra neišnaudotų galimybių pasaulis, kuris nebuvo realizuotas originaliame kūrinyje. Tačiau šis neišsemiamų galimybių pasaulis turi semantines ribas; tai galima

palyginti su raidėmis ir žodžiais – naudodami visiškai nedidelį skaičių raidžių, galime užrašyti daugybę žodžių, nes raidžių derinių galimybės yra neišsenkančios. Taip ir lietuvių (kaip ir bet kurios kitos) mitologijos sisteminės galimybės yra neišsemiamos, o tikrovėje buvo sukurtas apibrėžtas skaičius „kūrinių“ (mitų, apeiginių praktikų, dievybių ir t. t.). Greimas savo tyrimuose rekonstruoja lietuvių mitologijos sisteminės galimybes, tačiau ar visi jo (re)konstruojami „kūriniai“ buvo parašyti, šiandien atsakyti labai sunku, gal net neįmanoma. Greimo rekonstrukcijos ar konstrukcijos yra mūsų mitinio universumo galimybių atskleidimas, o ne įrodymas, kaip „iš tikrųjų“ buvo.

Vis dėlto kažkas turi grįsti tą žinojimą? Kas įgalina Greimą aiškinti mitologiją kaip ryšių tinklą, atkurti arba sukurti tas reikšmių sistemas?

Yra kelios kartinės sąvokos, leidžiančios paaiškinti mitologiją kaip semantinę struktūrą. Tai *mitinis kodas* ir *taksonomija* (objektų klasifikacija), – jomis remiantis iš giliosios semantikos ir vertybinio branduolio gimsta mitinė raiška. Taksonomija yra reikšminga dėl to, kad mes suvokiame pasaulį kaip prasmingą dėl jo įvairovėje atsiskleidžiančių skirtumų: skirtumai mums padeda suvokti objektus, jų dalis ir dalelytes, ir sukurti iš jų darnų pasaulio

vaizdą. Greimas pirmiausia rėmėsi kalbiniais atradimais, nes XX a. viduryje, kai jis kūrė semiotikos teoriją, lingvistika buvo pirmeivė, paskui ją sekė kiti humanitariniai mokslai. Ferdinandas de Sosiūras (Ferdinand de Saussure) ir kiti struktūrinės krypties lingvistai teigė, kad visa ko pradžia yra skirtumai (tik dėl jų galima atskirti garsus ir suprasti žodžius). Greimo semiotinis kvadratas parodo, kad iš skirtumų kylančios priešybės (opoziciniai santykiai) yra dar sudėtingesnės, nes jos modeliuojamos kaip ketunarės struktūros: galime kalbėti net tik, pavyzdžiui, apie *gyvybę* ir *mirtį*, bet ir apie jų „išvirkščias“ formas (ne *mirtį* ir ne *gyvybę*). Be to, kiekvienoje struktūroje glūdinti priešprieša išreiškia vertybinį turinį, nes mes kiekvienam reiškiniui priskiriame tam tikras vertes (*teigiamas* arba *neigiamas*): tarkim, *diena* ir *naktis*, *jauna* ir *sena* – pirmieji du šių priešpriešų nariai kultūroje dažniausiai turi teigiamą vertę, antrieji – neigiamą. Mąstydami priešpriešomis ir išreikšdami vertybes, mes naudojame *kultūrinę kodą*, t. y. tam tikrą semantinę struktūrą, kuri būdinga tik tai kultūrai. Skirtingose kultūrose panašus semantinis turinys gali būti reiškiamas visai kitokiais kultūriniais kodais, vienaip bus Šiaurės Amerikos kultūrose, visai kitaip mūsų kultūroje, – skirsis mitų vaizdiniai, vaizdavimo

Lauros Vagrytės animacinio filmo „Aušrinė“, sukurto remiantis A. J. Greimo studija, fragmentai. 2017 m. (čia ir kitur).

būdai ir t. t. Greimas rekonstruoja lietuvių kultūrinį kodą. Pavyzdžiui, *gyvybės* ir *sveikatos* idėjos lietuvių kultūroje vaizdžiai reiškiamos kaip *gyvasis vanduo* ir *sveikatos vanduo*, o žmogaus kūne šias idėjas išreiškia skirtingi organai – *plaučiai* ir *kepenys*: gyvybė susijusi su plaučiais (kvėpavimu), o sveikata – su kepenimis (virškinimu). Kitose kultūrose tokios sąsajos nebūtų. Šitų dviejų kūno organų pasirinkimu, jų sureikšminimu savytai išreiškiamos pamatinės vertybės. Žmogaus kūno dalių, organų yra daug, ir už kiekvieno iš jų slypi kažkas daugiau nei jis pats. Tai, kaip visa tai *įsivaizduojama* ir *vaizduojama* mūsų kultūroje, ir sudaro kodą. Tas kodas, jei jį iššifruojame, leidžia mums suvokti, kokios vertybės jame glūdi. Semantinis kodas gali būti atpažįstamas įvairiuose kultūros reiškiniuose, ypač aiškiai jį matome tekstuose – dainose, sakmėse, tradiciniuose posakiuose, bet taip pat ir kitur – valgių receptuose, šventinėse apeigose, žvejybos prietaruose, vestuvių ir laidotuvių papročiuose ir t. t. Pavyzdžiui, iš dainų ir etnografinių nuotrupų žinome, kad kadaise per laidotuves skirtingų lyčių žmonėms karstas buvo gaminamas iš skirtingos rūšies medienos, o tam pasirenkami ne atsitiktiniai medžiai, o tie, kurie atitinka mūsų kultūrinį kodą. Jei tautosakoje liepa yra ne tik medis, bet ir

motinė, tuomet suprantama, kodėl iš liepos gali būti gaminamas karstas moteriai.

Greimas lietuvių mitologijos kodą bando iššifruoti per atskirų objektų ryšius, parodydamas jų tarpusavio santykių pastovumą, koherenciją ir jais reiškiamas kultūrinės vertybes. Šių dalykų neatkleidžia paprastas mito skaitymas, nes tekste vertybės nebus abstrakčiai suformuluotos. Pasakojime jos uždengiamos mitinių vaizdinių sluoksniu. Kadangi lietuviškų mitų grynuoju pavidalu yra išlikę labai mažai, juos Greimas rekonstruoja iš pasakų. Taip jis nutolsta nuo tautosakininkų, pasakas dažniausiai nagrinėjančių kaip atskiro tautosakos žanro kūrinis, tačiau ne kaip mitinį palikimą. Kita vertus, Greimas išsiskiria iš lietuvių mitologijos tyrinėtojų tuo, kad jis mitus rekonstruoja ir iš švenčių aprašymų. Pavyzdžiu gali būti su Pusiaugavėniu sutapatinta šventė, kurios metu, nežiūrint pasninko, buvo valgomas gaidys. Per Pusiaugavėnį kluone per žardą verčiasi Gavėnas (Greimo atstatomas kaip ugnies dievas Gabėnas), o jo persivertimas žymi žiemos atsivertimą į gerąją pusę ir artėjantį pavasarį. Šis apsivertimas ir yra dingstis sukurti pasakojimą, – juk pasakojame tik dėl to, kad kažkas svarbaus *įvyksta*, t. y. dalykai, buvę vienokie pradžioje, pabaigoje persiverčia, atsimaino. Kiekviena šventė, kuri buvo pažymima

apeigomis (vėliau tapusiomis tuo, kas vadinama etnografiniais papročiais), turėjo savo mitologiją. Religinės šventės prasmė glūdi mite. Jei mes pažvelgtume ir į krikščioniškas šventes, matytume, kad kiekviena iš jų turi pasakojimą, mitą, šventąjį įvykį, kuris šventės metu kassyk iš naujo išgyvenamas, pvz., Kalėdos – dieviško gimimo įvykis, Velykos – prisikėlimo stebuklas. Kiekviena mūsų šventė yra mitinis įvykis, kuris pažymimas tam tikromis apeigomis. Greimas mėgo tyrinėti šventes dėl jose glūdinčio mitiškumo.

Iš tiesų labai daug su šventėmis susijusių papročių ir tikėjimų išliko net ir pamiršus jų pirminę paskirtį.

Taip, pasakojimai arba papročiai išlieka ir išsaugomums mitines struktūras, tad galime jas rekonstruoti. Greimo įnašas čia yra neįkainojamas.

Ko dar galima tikėtis iš Greimo? Ką pasakytum jo tyrimų neskaičiusiems? Ką rekomenduotum? Prie kurių sričių jis dar yra prisilietęs ar išsamiai tyrinėjęs? Kas, Tavo manymu, geriausiai pavykę?

Greimo mitologijos tyrimai skiriasi nuo kitų tyrinėtojų darbų pirmiausia tuo, kad juos labai sunku apibūdinti pagal temas ar sritis. Jis nerašo, pavyzdžiui, vien apie ligų problematiką, apie apeiginius valgius arba apie vedybas... Greimo mitinis pasaulis yra vientisas universumas, kuriame viena sritis persismelkia į kitą. Todėl yra labai sunku Greimo darbuose išryškinti kelias jam svarbias sritis ar temas, o kalbėti tenka apie jo pagrindines idėjas ir svarstomus klausimus.

Kokie gi klausimai Greimo knygoje svarbiausi? Į šį klausimą galima bandyti atsakyti trumpai apibūdinant dvi jo mitologijos tyrimų studijas, kurios ir yra pagrindinis jo palikimas (neskaitant dar kelių po jo mirties iš rankraščių paskelbtų straipsnių). Pirmoji knyga – „Apie dievus ir žmones“, išleista 1979 metais, skirta pirmiausia lietuvių mitologinio kodo paieškoms: Greimas bando apčiuopti lietuvišką mitinę vaizduotę, jos veikimo būdą. Knygą pradeda studija apie kaukus ir aitvarus; nors atrodo, kad Greimas čia kalba apie periferines dievybes, bet tai darydamas jis kelia pamatinius klausimus: kaip Lietuvoje buvo suprantama gamtos ir kultūros priešprieša, kokių būdu dievybė gali būti iš gamtos pasaulio įtraukta į žmogaus pasaulį – kaip prijaukinti kauką, kad jis iš mitinės erdvės pereitų į namus ir taptų tarpininku tarp žmonių ir dievų, gausintų gėrybes, kokias grėsmes kelia aitvaro laikymas namuose ir t. t. Šioje knygoje sutelktos pavienės studijos, kuriose iš pirmo žvilgsnio atrodo pasakojama apie atskirus reiškinius, bet iš tiesų jose liudijamas

vientisas mitologinis pasaulis, kuris pamažu atveriamas perprantant lietuvių mitologijos semantinę kodą. Tai tampa raktu tolesniems tyrimams, – Greimo darbai išsiskiria iš kitų tuo, kad jo vėlesni tyrimai tiesiogiai remiasi ankstesnėmis jo išvadomis. Visas jo atkurtos mitologijos pasaulis yra be galo sandarus, koherentiškas.

Ne mažiau svarbus Greimo nuopelnas yra tai, kad jis padėjo mitinio pasakojimo analizės pagrindus. Studijoje „Aušrinė ir Laima“ pateiktas chrestomatinis pasakos analizės pavyzdys. Tie, kas nėra susipažinę su Greimo semiotika, gal ir nepastebi, kad pasaka apie antrosios Saulės (t. y. Aušrinės) ieškojimą nagrinėjama atskleidžiant jos naratyvinę gramatiką. Pasakos pradžioje, kaip paprastai būna klasikinėje pasakoje, matome trūkumo situaciją – herojui akyse vis rodo dvi Saulės, ir jis išsiruošia ieškoti antrosios Saulės. Vėliau išaiškėja, kad tai yra mergina – herojus, iškeliaudamas jos ieškoti, tarsi jau nujaučia tai. Semiotikas pasakytų (nors Greimas mitologijos studijose ir susilaiko nuo semiotinės terminologijos), kad antroji Saulė yra herojaus *vertės objektas*, kurį atradus užpildomas pasakos pradžioje pabrėžtas trūkumas. Kadangi pasaką Greimas skaito kaip mitą, *vertės objektas* rekonstruojamas kaip dievybė – Aušrinė, atstovaujanti meilės, grožio ir jaunystės mitinėms vertybėms. Tai ne paprasta pasaka, o mitinis pasakojimas apie du nepaprastus herojus: ne tik mergina šviečiančiais plaukais prilyginama dievybei, žvaigždei, bet ir jos ieškojimas iš žmonių pasaulio pakyla į mitinį lygmenį. Kad herojus įgytų vertės objektą, jam reikia nueiti ilgą kelią – atlikti tris *išbandymus*, kurie sudaro klasikinę naratyvinę gramatikos seką. Pirmasis išbandymas – *kvalifikacijos* įgijimas; šioje pasakoje – tai teisingas jaučio padalijimas skruzdei, liūtui, vilkui ir vanagai. Už tai herojus įgyja galią, reikalingą norint įveikti antrąjį, *pagrindinį* išbandymą – surasti Aušrinę ir ją parsigabenti iš už marių. O trečiasis herojaus išbandymas yra jo *išaukštinimas* (įvertinimas, apdovanojimas) – už atliktą žygdarbį jis tampa Aušrinės vyru ir įgyja dievišką statusą. Visa ši naratyvinė gramatika Greimo pasakos interpretacijoje yra išdėstyta labai paprastai, nevarojant sudėtingų semiotinės analizės įrankių, nors 3 išbandymų modelis yra tipinė naratyvinė schema semiotiniame reikšmės aprašyme. Pasakos apie antrąją Saulę analizė yra pavyzdinė. Prie jos gretinasi kiti Greimo nagrinėti mitiniai pasakojimai – lietuviško tvano mito analizė knygos „Apie dievus ir žmones“ skyriuje „Laima ir žmonija“, Sovijaus mito bei pasakos apie Velnią ir Kalvelį analizė knygoje „Tautos

atminties beieškant“. O visa kita Greimo darbuose galime vadinti ne tiek mitinių pasakojimų, kiek mitinio kodo rekonstrukcijomis.

Tai tyrimai, kurie, kaip jau minėta, leidžia atkurti (sukurti) nesamą, neišlikusį naratyvą – mitinį pasakojimą?

Galima sakyti, kad Greimas rekonstruoja mitinius pasakojimus iš mitinio kodo elementų ir pasakojimų nuotrupų. Pavyzdžiui, iš sakmių bei tikėjimų apie kaukus jis sudėsto mitą: viskas prasideda nuo linų pasėjimo, o baigiasi marškinių pasiuvimu ir kaukų ap rengimu (t. y. jų prijaukinimu, akulturacija). Mitas yra išlikęs atskiruose tautosakos kūriniuose, pavyzdžiui, pasakoje „Mergina pirtyje“ Greimas randa paliudijimą apie magišką lino galią: mergina verpia pirtyje, ten užsibūna iki vidurnakčio, kol ateina velnias ir grasina ją pasmaugti, o ji tada sako: aš papasakosiu lino istoriją. Lino kančios pasakojimas padeda apsaugoti nuo velnio ir išsaugoti gyvybę. Greimas šį pasakojimą sugretina su liaudies tikėjimais, nurodančiais, kaip prisikviesti kaukučius, pasiuvant jiems marškinius, ir rekonstruoja vientisą mitinį siužetą.

Čia būtų galima išryškinti, kaip Greimas supranta pasakojimo struktūrą ir jo kūrimo būdą. Greimo semiotikoje tai vadinama *generatyviniu taku* – tai procesas, kuris prasideda nuo teksto užuomazgos, jo branduolio ir gelminių struktūrų ir veda iki išbaigto pasakojimo. Pasakojimui sukurti iš esmės užtenka semantinės įtampos tarp dviejų priešingų turinių, pavyzdžiui, *gyvenimas* vs. *mirtis*, *meilė* vs. *karas*, *virta* vs. *žalia*, *gamta* vs. *kultūra* ir t. t. Kiekvieno pasakojimo gelmėje glūdi binarinė opozicija. Ją apmąstant randasi keturnarė struktūra, – greta pagrindinės priešpriešos susiformuoja ją lydinčių prieštaravimų ašis (pvz., *gyvenimas* vs. *mirtis* ir *ne-gyvenimas* vs. *ne-mirtis*). Tyrinėtojo užduotis yra atrasti tekste visas keturias pozicijas; jei jas galima argumentuoti, tuomet didelė tikimybė, kad pasakojimas yra skirtas būtent tam klausimui apmąstyti, o interpretacija yra patikima.

Kitas teksto lygmuo – naratyvinis. Jame atsiranda veiksmas ir naratyviniai vaidmenys, kuriuos Greimas vadina *aktantais*. Jų yra šešetas. Pirmiausia tai *subjektas* (paprastai pagrindinis herojus) ir *vertės objektas*, kurio subjektas geidžia, siekia (tai paprastai yra daiktas arba asmuo, kuris įkūnija geidžiamą vertybę). Kita aktantų pora – *pagalbininkas* ir *priešininkas* (vienas jų padeda herojui siekti tikslo, o kitas – trukdo). Šiuos keturis vaidmenis įrėmina *adresantas* (tas, kuris inicijuoja herojaus veikimą) ir *adresatas* (įvertinantis

herojaus pasiekimus ir jais pasinaudojantis). Taip atrodo plika plikutėlė naratyvinė schema, kuri tik vėlesniame generatyviniame tako etape (diskursyviame lygmenyje) įgyja žmogiškus ar gamtiškus pavidalus ir pasakojime atsiranda žmonės, dievai, gyvūnai, paukščiai bei kitokie naratyvinių vaidmenų *atlikėjai*. Pavyzdžiui, Greimo nagrinėtoje lietuvių pasakoje apie bebaimį herojų (*subjektą*), *adresantu* tampa jo tėvas (pasakoje vaizduojamas kaip kunigas ar zakristijonas), – aktantai įgyja žmogiškus bruožus. Bet šios pasakos adresatas pasireiškia ne žmogišku, o vandeniniu bei gyvūniniu pavidalu: herojus patiria baimę (t. y. įgyja siekiamą *vertės objektą*) tuomet, kai miegant yra apipilamas šaltu vandeniu su jame plūduriuojančiais buožgalviais. Kadangi tai vienintelis dalykas, kurio herojus, nepabūgęs nei bendruomenės autoritetų, nei numirėlių, nei paties Velnio, išsigąsta, Greimas daro išvadą, kad šaltas vanduo su jame knibždančia gyvybe išreiškia Vandenų dievą – mirties ir gyvybės valdovą. Paties mito turinys – šventojo autoriteto ieškojimas; kadangi herojus, anot Greimo, įkūnija Perkūną, jo priešininkas – vaiduoklių valdovas – yra Velnias, Greimas kelia prielaidą, kad mitas byloja apie trijų pasaulio sričių (požemio, vandenų ir ugnies) pasidalijimą tarp dievų suverenų. Šiame pasidalijime išryškėja tam tikra hierarchija – Perkūnas įveikia Velnią, tačiau pats pripažįsta Vandenų dievo šventąjį autoritetą.

Dar liko neaptarta, iš ko susideda antroji A. J. Greimo knyga „Tautos atminties beieškant“?

Ji ne mažiau svarbi ir įdomi, be to, rašyta labai kryptingai. Tai jau kitas Greimo tyrimų etapas. Išleidęs studiją „Apie dievus ir žmones“, Greimas ėmė įgyvendinti jau kiek seniau jį traukusį sumanymą – mitinį pasaulį susieti su konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis. Priešingai nei pirmoji knyga, ši studija turėjo išankstinį planą, visi jos skyriai parašyti tikslingai. Didžioji jų dalis buvo skelbta „Metmenų“ žurnale kaip atskiri darbai, tačiau iš Greimo susirašinėjimų su Bronniu Savukynu žinome, kad jie buvo rašyti planingai, kaip būsimos knygos apie ankstyvosios LDK valstybinę religiją skyriai. Knygą pradeda Sovijaus mito analizė, kurioje atskleidžiama XIII a. lietuvių religinės sistemos steigtis. Toliau atskirai nagrinėjami lietuvių dievai-viešpatiai ir valstybiniai, bendruomeniniai bei privatus kultai. Deja, dėl skubos į šią knygą nebuvo įtrauktas jau parašytas tekstas apie Medeiną-Žvėrūną. Ši studija buvo beveik baigta (išliko du jos variantai), bet Greimas nebuvo jais iki galo

patenkintas, jam dar trūkoduomenų argumentacijai. Istorinis ir socialinis matmuo kai kuriais atvejais buvo pasitelkiamas ir pirmojoje knygoje. Pvz., nagrinėdamas bičių deivę Austėją, jis iškėlė ir tvirtai argumentavo mintį, kad socialinė bitininkų bendrija galėjo būti karinio pobūdžio ir vaidino svarbų vaidmenį kuriantis bei plečiantis Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei. Tai labai svarbi hipotezė, kurią nelengva patvirtinti ar paneigti istoriškai. Mano pačios tyrimas šia tema atskleidžia, kad bitininkai galėjo atlikti karinį vaidmenį ankstesniame chronologiniame laikotarpyje nei Mindaugo ar Vytauto laikai, – labiau įtikėtina, kad tai turėjo vykti tuo metu, kuomet bendruomenėse ėmė stiprėti socialinė diferenciacija, nedidelės bendruomenės jungėsi į tam tikras gentines sritis ir pradėjo formuotis stambesni administraciniai vienetai.

Man antroji knyga kaip tik pasirodė fragmentiškesnė už pirmąją. Niekada joje skelbiamų tyrimų nemėginau suvokti kaip glaudžiai tarpusavyje susijusių...

Greimas tai labai aiškiai yra surašęs knygos įžangoje. Bet tai mums praslysta pro akis, nes, perskaitę įžangą, skaitome Sovijaus mito interpretaciją, kuri atveria labai įdomių dalykų apie laidojimo reformą ir tarsi antroje vietoje palieka samprotavimus apie

keturis dievus suverenus. Gal sunku suvokti knygą kaip visumą ir todėl, kad atskirose jos dalyse remiamasi santykinai vėlyvais tekstais, pavyzdžiui, studijoje „Perkūnas, Pergrubis ir šv. Jurgis“ grįžtama prie XIX–XX a. papročių, „Saulė marti“ grindžiama gana vėlyvų dainų teksto eilutėmis, „Štai ką rugelis kalbėjo“ – rugiapjūtės papročiais. Bet Greimas visa tai pasitelkia tam, kad rekonstruotų jau Mindaugo laikais suformuotą dievų panteoną. Pvz., skyriuje „Štai ką rugelis kalbėjo“ jam rūpi ne rugiapjūtės papročiai, o vienas iš svarbiausių lietuviškų dievų – Velnias, kuris buvo ne tik mirusiųjų valdovas, bet ir žemdirbystę globojantis požemio dievas. Šis tyrimas siejasi su studija „Velnias ir Kalvelis“, tiriančia vieną iš dievų viešpačių – Kalvelį, kuris yra Velnio „įpėdinis“. Skyriuje „Perkūnas, Pergrubis ir šv. Jurgis“ nagrinėjamas kito dievo-viešpaties Perkūno vaidmuo žemdirbystėje. Skyrius apie Saulę irgi parašytas neatsitiktinai: juk Saulė minima Sovijaus mite – ją nukala dievas Kalvelis. Knygą „Tautos atminties beiėškant“ Greimas rašė kaip XIII–XIV a. lietuvių religijos sisteminę rekonstrukciją. Tai ne iš karto pastebima tik todėl, kad duomenų masyvas labai nevienalytis, apimantis skirtingus laikotarpius. Tačiau nagrinėjamas sandarus mitinis universumas, kuriame vienas dalykas paaiškina kitą... Greimui būdinga

kalbėti kompleksiskai, tarsi vis sukantis ratais, spiralėmis, o padarius ekskursą į šalį, vėl grįžti prie tų pačių dalykų.

Svarbi pastaba apie Greimo jau suvoktą, turėtą galvoje vientisą lietuvių mitologijos ar senosios religijos sisteminį vaizdą. Be abejonės, paskelbtose dviejose knygose ir keliose kitose studijose jis pasiūlo gausybę įdomių interpretacijų, padedančių kur kas giliau suprasti lietuvių tautosaką, mitologiją, religiją, kultūrą. Bet, kaip pats yra prasiitaręs, lietuvių mitologijos tyrimai jam tebuvo laisvalaikio užsiėmimas, tad ta sistema liko nebaigta kurti...

Taip, mitologijos tyrimai jam buvo šalutinis darbas, bet jis buvo nuolatinis ir ilgalaikis. 1985 metais Greimas sakė: „Visą savo atliekamą laiką skyriau lietuvių tautosakai, ir tai per dvidešimt metų.“ Žiūrint į jo rankraštinių palikimą, matyti, kad to „atliekamo laiko“ lietuvių kultūrai jam prireikė labai daug. VU bibliotekoje yra saugoma Greimo kartoteka, kurioje yra daugiau nei keturi su puse tūkstančio kortelių (pusės A4 lapo dydžio) su išrašais, šaltinių citatomis, nuorodomis, kai kuriomis pastabomis. Be šios kartotekos, dar yra likusių daug kortelių prie atskirų straipsnių medžiagos. Ši medžiaga iki šiol nėra tvarkyta; kita vertus, gal ir gerai, kad išsaugotas jos autentiškas išdėstymas, toks, koks buvo

archyvą pervežus į Lietuvą jau po Greimo mirties. Mitologijos tyrimų srityje Greimas turėjo didelį įdirbį ir buvo gerai pasirengęs: tai rodo ne tik studijos, bet ir sukaupta medžiaga. Greimas buvo labai darbštus, nuolatos užsiėmęs vienu ar kitu tyrimu, be to, kiekvieną dieną dar rašydavo laiškus, ir ne po vieną (yra išlikusi labai gausi Greimo korespondencija). Iš susirašinėjimų su Broniu Savukynu matyti, kad Greimas nedelsdamas atsakydavo į laiškus, o Savukyno atsakymo laukti kartais tekdavo gana ilgai, kelis mėnesius. Greimas jam laikas nuo laiko priekaištavo dėl ilgų vasaros atostogų, sakydamas, kad Lietuvoje jūs vis atostogaujate ir atostogaujate, o mes čia dirbame. Žvelgdami į dvi Greimo knygas, ne visada įsivaizduojame, kiek mitologijos tyrimai iš jo pareikalavo laiko ir jėgų ir kiek daug dėmesio jis jiems skyrė.

Dar norėčiau trumpai prisiminti Greimo mitologinio žodyno idėją. Tai teorinis projektas, kuris apima mitinių kodų aprašymą ir atskirų dievybių bei mitinių objektų semantinius tyrimus. 7-ajame dešimtmetyje rašydamas apie bororo indėnų mitus Greimas teigė, kad mitologinio žodyno negalima parašyti tol, kol nėra atskleisti mitiniai kodai ir reikšmės, teikiamos vienam ar kitam mitiniam objektui. Vadinasi, turi būti atlikta daug parengiamojo darbo ir reikalingas visas būrys ta

pačia kryptimi sistemingai dirbančių mokslininkų. Deja, tokio mitologinio žodyno, apie kurį kalbėjo Greimas, Lietuvoje kol kas dar nepavyksta parengti. Jeigu tokių studijų kaip Greimo būtų dar nors 20, lietuvių mitologinio žodyno klausimas atrodytų kur kas realesnis.

Vis dėlto Greimas davė postūmį lietuvių mitologijos žodyno rengimo idėjai. Tai susiję su B. Savukyno iniciatyva. Reaguodamas į studijoje „Apie dievus ir žmones“ išdėstytas mintis, jog „mitologinio žodyno reikalas opus“, jis pasiūlė Greimui kartu pradėti tokį žodyną rašyti – kad liktų bent pavyzdys. Atsakydamas į Savukyno sumanymą, Greimas parašė kelias dešimtis mitologijos žodyno straipsnių, tačiau visi jie iš vienos srities – tai dievybių vardų, funkcijų ir atributų apibūdinimas. Savukynui atsiųstuose bandomuosiuose žodyno straipsniuose Greimas aprašė periferines, negausiai dokumentuotas dievybes (pvz., Bangpūtys, Dugnai, Prigirstytis ir pan.). Šiandien žinome 30 jo parašytų nedidelių straipsnelių (nors laiške Savukynui jis minėjo jau parašęs 50–60 straipsnių). Tačiau net ir 60 straipsnių sudarytų tik be galo mažą mitologijos žodyno dalelytę, o Savukyno sumanymas buvo labai platus, žodyne turėjo būti aprašyti patys įvairiausi dalykai. Deja, sumanymas nutrūko, – prasidėjo Atgimimo metai, rūpėjo jau kiti dalykai. Savukynas apskritai neprisėdo prie žodyno rašymo, Greimas dalį parašytų straipsnių paskelbė, o dalis liko rankraščiuose. Lietuvių mitologijos žodynas, atskleidžiantis kultūrinių kodų sistemą, šiandien atrodo kaip utopinė idėja, kuri veda į priekį, verčia ieškoti atsakymų į svarbiausius klausimus.

Ar galime iš A. J. Greimo pasisakymų, susirašinėjimų pasakyti, kodėl jam buvo svarbūs lietuvių mitologijos tyrimai?

1991 metais Ugnės Karvelis paklaustas, kas iš nuveiktų darbų yra jam arčiausia širdies, Greimas atsakė, kad pats brangiausias jam yra indėlis į lietuvių religijos tyrimus. Lietuvių mitologijos ir religijos tyrimai buvo vienintelis pastovus jo „praktinių“ tyrimų laukas, nes kiti semiotikos teorijai išbandyti ir tobulinti parenkami tekstai buvo iš pačių įvairiausių sričių ir kultūrinių kontekstų, jie vis keitėsi. Mitologijos tyrimai jam rūpėjo ne tiek dėl semiotikos tyrimų verifikacijos, kiek dėl noro „gražinti skolą Lietuvai“. Jis galėjo rinktis labai daug ką, tačiau šie tyrimai jam buvo brangūs. Tai matome iš laiškuose pasikartojančio klausimo – ar atsiranda Lietuvoje žmonių, kurie galėtų jo tyrimus tęsti? „Bijau, kad kaip Basanavičius liko be tęsėjų, taip ir aš turėsiu laukti sekančios kartos,

jautresnės šiems kultūros reikalams“, – 1990 metais rašė jis Savukynui. Greimui buvo skaudu, kad jo darbų nesuprato ir nepriėmė tautosakininkai, Norbertas Vėlius. Jam atrodė, kad jį geriau supranta menininkai, poetai, o ne mokslininkai: neįjautė palaikymo iš akademinės bendruomenės, ir jam tai buvo skaudu. Tačiau jo knygos nesensta, daugelis dalykų išlieka nepaneigiami ir laukia naujos kartos, galinčios juos patikrinti ir plėtoti toliau.

Lietuvių kalba išleistos šios A. J. Greimo knygos⁵:

Apie dievus ir žmones. Lietuvių mitologijos studijos. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1979, 360 p.

Semiotika. Darbų rinktinė. Sudarė ir vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis, 1989, 393 p.

Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis: straipsnių rinkinys. Sudarė Saulius Žukas. Vilnius: Vaga, 1991, 525 p.

Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius: Mokslo ir Willowbrook, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990, 525 p.

Lietuva Pabaltijy: istorijos ir kultūros bruožai. Iš prancūzų k. vertė Ramutė Ramunienė. Vilnius: Baltos lankos, 1993, 158 p. (kartu su Saulium Žuku).

Mitologija šiandien. Antologija. Vilnius: Baltos lankos, 1996, 311 p. (sudarė A. J. Greimas ir Teresa M. Keane);

Gyvenimas ir galvojimas: straipsniai, esė, pokalbiai. Sudarė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Vytury, 1998, 222 p.

Baimės ieškojimas. Semiotika, Nr. 7. Vilnius: Baltos lankos, 1999, 103 p.

Apie netobulumą. Vilnius: Baltos lankos, 2004, 109 p.

Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas. Vilnius: Baltos lankos, 2005, 355 p.

Lietuvių mitologijos studijos. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS AND LITHUANIAN MYTHOLOGY

This year we commemorate the 100th birth anniversary of Algirdas Julius Greimas (09/03/1917–27/02/1992) – Lithuanian researcher of mythology, linguist and essayist, founder of the Paris school of semiotics. On the occasion of this anniversary, a collection of articles is being prepared, dedicated to this world-famous scientist and researcher of Lithuanian culture. These articles will reveal his personality and ideas; the plan is to release his letters and publicistic texts (available in periodicals), exhibitions and conferences will be organised. We are most interested in A. J. Greimas' studies of Lithuanian mythology. Dr Daiva Vaitkevičienė, who is continuing Greimas' legacy, claims that much of work isn't yet as understood as it should be, while the ideas he raised did not receive adequate criticism. Too few are interested in his principle assumption – how he views mythology, what he looks for within it, what his goal was. The reconstructions and constructions of Greimas are a revelation of the potential that our mythical universe has, not evidence of “how it really was”. Greimas reconstructs the Lithuanian cultural code, which, once we crack, can reveal to us what values are hidden within. Also presented is the project for Greimas' mythological dictionary.

5 Išsamiau žr.: <http://www.semiotika.lt/greimas/>